

LBRIS

We know
books

Psihologia gândirii

Arta unei argumentări mai bune

Pablo Fernández-Berrocal

Traducere din limba spaniolă
de Diana Cosma

LITERA

București

Cuprins

Introducere	7
Două moduri de gândire	11
Ce este gândirea	17
Ceva care gândește	18
O taxonomie a gândirii	22
De la studierea gândirii logice la cea a erorilor cognitive iraționale	26
Logică, adevăr și Twitter	34
Cum gândim deductiv	43
Tipuri de raționament deductiv	45
Raționamente condiționale	48
Reguli abstracte și <i>logică naturală</i>	50
Efectul magic al conținutului și contextului în raționamentele condiționale	53

Cum ne verificăm ipotezele: enigmele lui Peter Wason	57
Sarcina 2-4-6	59
Sarcina de selecție	63
Scheme de raționament pragmatic	67
Îmbunătățește antrenamentul de logică raționamentele noastre?	72
Modele mentale	79
Raționamentul spațial	83
De ce, în general, se reprezintă un singur model?	87
Raționamentul silogistic	91
Puterea convingerilor	103
Intuiții, probabilități și scurtături mentale	107
Reprezentativitatea	110
Disponibilitatea	124
Simularea	129
Ancorarea și ajustarea	133
Epilog	137
Bibliografie	143

Ce este gândirea

*Ce sunt eu, deci? Ceva care gândește.
Ce este ceva care gândește? Este ceva
care se îndoiește, înțelege, afirmă, neagă,
vrea, nu vrea, imaginează și simte.*
RENÉ DESCARTES, *Meditații, II*

(Scenariu: conversație cu copiii tăi înainte de micul-dejun, în timp ce prepari cafeaua cu lapte.)

FIUL TĂU DE 3 ANI: – Tată, cafeaua este cafea.

TATĂL: – Da, bineînțeles.

FIUL: – Și laptele este lapte.

TATĂL: – *(Râzând.)* Și asta-i adevărat, micuțul meu Aristotel.

FIUL: – *(Râzând.)* Micuț ce?

(Râsete generale.)

TATĂL: – Un prieten de familie, nu-l cunoști.

FIICA TA DE 5 ANI: – *(Zâmbind cu un anumit aer de superioritate intelectuală.)* Dar dacă le amestecăm, iese altceva delicios: cafea cu lapte.

(Mai multe râsete și miros de mic-dejun și cafea.)

Argumentelor expuse de acești doi mici *sapiens* și activității mentale pe care o implică le punem în general etichetele de „gândire“ și „argumentare“.

În acest capitol vom examina conceptele de „gândire“ și „argumentare“, vom încerca să le definim și vom folosi o taxonomie foarte practică pentru a clasifica și diferenția principalele tipuri de gândire. În plus, vom vedea evoluția psihologiei gândirii de la începuturile clasice, care presupuneau că suntem logici și raționali, până la descoperirea faptului că raționamentele noastre sunt pline de erori cognitive care le pot face să devină iraționale. În încheiere, vom ilustra cu exemple cele trei criterii utilizate cel mai frecvent pentru a clasifica argumentele și raționamentele.

Ceva care gândește

Dorința oricărui bun academician când studiază un subiect este să găsească definiția perfectă pentru conceptul care face obiectul analizei sale. Atingerea acestui scop nu este o sarcină simplă în cazul gândirii, deoarece încă de la filosofii greci și până la neuroștiințe, a existat o încercare permanentă de a duce la îndeplinire această sarcină, lucru care nu s-a reușit până acum.

Definiția cuprinzătoare oferită în secolul al XVII-lea de filosoful, matematicianul și fizicianul René Descartes, cu care am deschis capitolul, deși este incompletă, sintetizează modul în care ne definim ca persoane în cultura occidentală. Un punct de referință cu care putem fi de acord sau în dezacord complet sau, chiar mai bine, de care ne putem servi ca de o pereche de umeri pe care să ne ridicăm la un nivel nou, de neimaginat înainte.

Diversitatea de activități propusă de Descartes „pentru ceva care gândește“ coincide în mare parte cu ceea ce, la rândul său, cetățeanul de rând înțelege prin „a gândi“. Folosirea

și câmpul semantic al termenilor precum „a gândi“ și „gândire“ în limbajul comun sunt foarte ample; putem cuprinde aici orice: de la îmbinarea și ordonarea ideilor în minte până la exprimarea unei convingeri. De exemplu:

- Formarea de conexiuni mentale între idei: „Mă gândesc că este supărat din cauza comentariilor mele de ieri.“
- Analiza înainte de lua o decizie: „Trebuie să mă gândesc dacă să accept postul sau nu.“
- Conceperea unui plan sau a unei acțiuni: „Mă gândesc cum să îi spun că o iubesc.“
- A avea intenția de a face un lucru: „Azi mă gândesc să merg la cinema.“
- Exprimarea unei convingeri despre ceva: „Mă gândesc că mâncarea picantă pe care o mănânci îți va face rău.“

Aceste moduri de utilizare și sensuri ale limbajului cotidian coincid în mare parte cu cele oferite de dicționare și enciclopedii. De exemplu, *Dicționarul limbii spaniole* (RAE), în ediția din 2020, oferă următoarele accepțiuni ale termenilor „a gândi“ și „a argumenta“:

Pensar (A gândi): (din latină, *pensare*, „a cântări“, „a calcula“, „a gândi).

1. A forma sau îmbina în minte idei sau judecăți.
2. A examina mental ceva cu atenție pentru a forma o judecată.
3. A avea o părere despre o persoană sau un lucru.
4. A avea intenția de a face ceva.

5. A forma în minte o judecată sau opinie despre ceva.
6. A-și aminti sau a aduce în minte ceva sau pe cineva.
7. A lua în considerare ceva sau pe cineva când se realizează o acțiune.

Razonar (A argumenta):

1. A expune motive pentru a explica sau demonstra ceva.
2. A ordona și conecta idei pentru a ajunge la o concluzie.
3. A expune motive sau argumente.

Este interesant de evidențiat, după cum indică dicționarul, că în spaniolă, din punct de vedere etimologic, cuvântul pentru „a gândi“ înseamnă „a cântări“. Cu alte cuvinte, gândirea este ceea ce cântărește și pune în balanță ideile și argumentele, informația și experiențele noastre.

Definițiile acestea nu se îndepărtează prea mult de cele pe care le furnizează psihologia sau unii membri foarte respectați, din punct de vedere intelectual, ai mediului academic. În Tabelul 1 se oferă câteva definiții clasice ale „gândirii“, care insistă asupra unor aspecte ale accepțiunilor propuse de RAE.

Autor	Definiție
Frederic Bartlett, 1958	Extinderea informațiilor disponibile pornind de la propriile informații, astfel încât să se completeze golurile existente în acestea.
Jerome Bruner, 1954	A merge dincolo de informația dată.
John Dewey, 1933	Examinarea activă, persistentă și atentă a oricărei convingeri sau presupuse forme de cunoaștere în lumina fundamentelor care o susțin și a concluziilor spre care tinde.
Allen Newell și Herbert Simon, 1980	Căutarea prin spațiul unei probleme.

Tabelul 1: Definiții clasice ale gândirii, date de patru psihologi importanți

Atât definițiile psihologice pe care le-am propus, cât și cele din dicționar au în comun trei caracteristici relevante:

- Consideră gândirea ca fiind reflexivă.
- Înțeleg că „a gândi“ înseamnă a organiza informația într-un mod anume pentru a ajunge la o concluzie.
- Îi recunosc caracterul intențional.

O a doua opțiune este realizarea unei analize semantice, precum cea efectuată în 1990 de profesorul Frank Smith (1928–2020) de la Universitatea Harvard despre verbele din limba engleză asociate cuvântului *thinking* („gândire“). A găsit 77 asemenea verbe, deși, conform afirmațiilor sale, aceasta nu este o listă exhaustivă! Din punctul de vedere al timpului, unele au legătură cu evenimente trecute: a deduce, a explica, a aminti, a reflecta, a rememora...; altele se referă la viitor: a anticipa, a concepe, a ghici, a spera, a imagina...; iar altele exprimă o acțiune în desfășurare: a analiza, a argumenta, a crede, a clasifica, a estima, a înțelege... Totuși, există multe alte criterii după care este posibil să le organizăm, ca, de exemplu, gradul de posibilitate sau de specificitate.

Dicționarul ideologic (1988) al lui Julio Casares nu oferă atât de multe variante, dar putem obține un număr suficient (reflecție, raționament, judecată, abstractizare, speculație, calcul...) încât să ajungem la niște concluzii asemănătoare cu ale profesorului Smith: câmpul semantic este foarte amplu, iar termenii existenți pentru a ne referi la aceeași idee, foarte numeroși. Această diversitate se poate interpreta la prima vedere ca fiind negativă. Totuși, dintr-o perspectivă mai optimistă,

putem înțelege această pluralitate semantică în același sens în care înțelegem bogăția de termeni diferiți pe care o au eschimoșii pentru a exprima conceptul de zăpadă, având în vedere că este fundamental pentru a se descurca în mediul lor. Prin analogie, multiplele și variatele accepțiuni ale conceptului de „gândire / a gândi“ indică relevanța pe care acesta o are atât în limbajul comun, cât și în viața cotidiană.

În unele cazuri, termenii prin care ne referim la gândire sunt echivalenți cu aceasta, cum ar fi *raționament* sau *reflecție*; alteori, se dovedesc a fi contradictorii, cum se întâmplă cu *calcul* și *speculație*. Pe de altă parte, toate au în comun o proprietate interesantă din punct de vedere psihologic: se referă la ceea ce *fac* persoanele.

Această a doua analiză semantică este de asemenea în acord cu cea din psihologie, care nu a luat ca nivel de analiză inițială creierul, ci mintea, după cum vom arăta în continuare.

O taxonomie a gândirii

Psihologia a încercat să pășească dincolo de definițiile propuse de dicționare și de cunoașterea comună și a determinat cu mai mare precizie limitele și caracteristicile gândirii.

În practică, dacă cititorul se îndreaptă spre vreunul dintre manualele academice existente despre psihologia gândirii, va observa că în acestea se utilizează termenul de „gândire“ ca noțiune generală care cuprinde concepte mai concrete, precum „raționamentul“, „rezolvarea de probleme“, „luarea deciziilor“, „inteligența“ sau „creativitatea“.

În majoritatea cazurilor, se preferă utilizarea termenului de „raționament“ ca sinonim mai restrâns. Deși, când se doarește compararea „gândirii“ cu „raționamentul“, cel de-al doilea este rezervat pentru raționamentul deductiv și inductiv, iar primul, pentru rezolvarea de probleme, luarea deciziilor, creativitate și alte procese superioare.

Dar există o definiție a „gândirii“? În 2005, cercetătorii în psihologie Keith Holyoak și Robert Morrison, în introducerea prestigiosului lor *Manual de gândire și raționare* (*The Cambridge Handbook of Thinking and Reasoning*), propun o definiție preliminară:

„Gândirea“ este transformarea sistematică a reprezentărilor mentale ale cunoașterii pentru a descrie stări reale sau posibile ale lumii, deseori servind unor obiective.

Această definiție, după cum recunosc autorii înșiși, introduce termeni noi fără să îi aprofundeze, cum ar fi „reprezentare mentală“, „sistematică“, „stări reale versus posibile“, care nu ajută prea mult la înțelegerea termenului și nici a conceptelor apropiate ca „raționament deductiv“, „raționament inductiv“ sau „creativitate“.

Încercarea cea mai elaborată de a oferi un sistem de clasificare care să ne îndrume în ceea ce privește diferitele tipuri de gândire conform unor criterii determinate se datorează unuia dintre teoreticienii cei mai relevanți din psihologia gândirii, profesorul Philip Johnson-Laird (n. 1936) de la Universitatea din Princeton. Acest autor a elaborat, în loc de o definiție complexă, o taxonomie, la fel cum se face în alte discipline, precum

biologia, care utilizează sisteme de clasificare. Distinge într-o manieră foarte practică cinci clase principale de gândire pe care le numim și le caracterizăm. În Figura 2 sunt ilustrate grafic criteriile utilizate și tipurile de gândire pe care le propune:

- *Asocierea*: Nu are un obiectiv.
- *Calculul*: Are un obiectiv și este determinist.
- *Creativitatea*: Are un obiectiv, nu este deterministă și nu are nevoie de un punct de plecare concret.
- *Deduția*: Are un obiectiv, nu este deterministă, are nevoie de un punct de plecare concret și nu aduce informație semantică în plus.
- *Inducția*: Are un obiectiv, nu este deterministă, are nevoie de un punct de plecare concret și aduce informație semantică în plus.

În mod normal, calculul și asocierea sunt ignorate în tratatele despre gândire și sunt procese care generează, prin comparație, puține cercetări. După cum semnalează Philip Johnson-Laird, calculul și asocierea sunt extremele unui continuum mental – „the clocks and clouds of the mind“ („ceasurile și norii minții“) –, care merge de la exactitatea și precizia calculelor matematice până la construcția viselor și reveriilor. Oamenii de știință au preferat, în mod practic, să se concentreze în cadrul acestui continuum mental pe studierea proceselor care au un obiectiv, dar nu sunt deterministe, și care sunt centrale și tipice raționamentului uman: deducția, inducția și creativitatea. În special deducția și inducția, deși creativitatea atrage din ce în ce mai mult interesul științei.

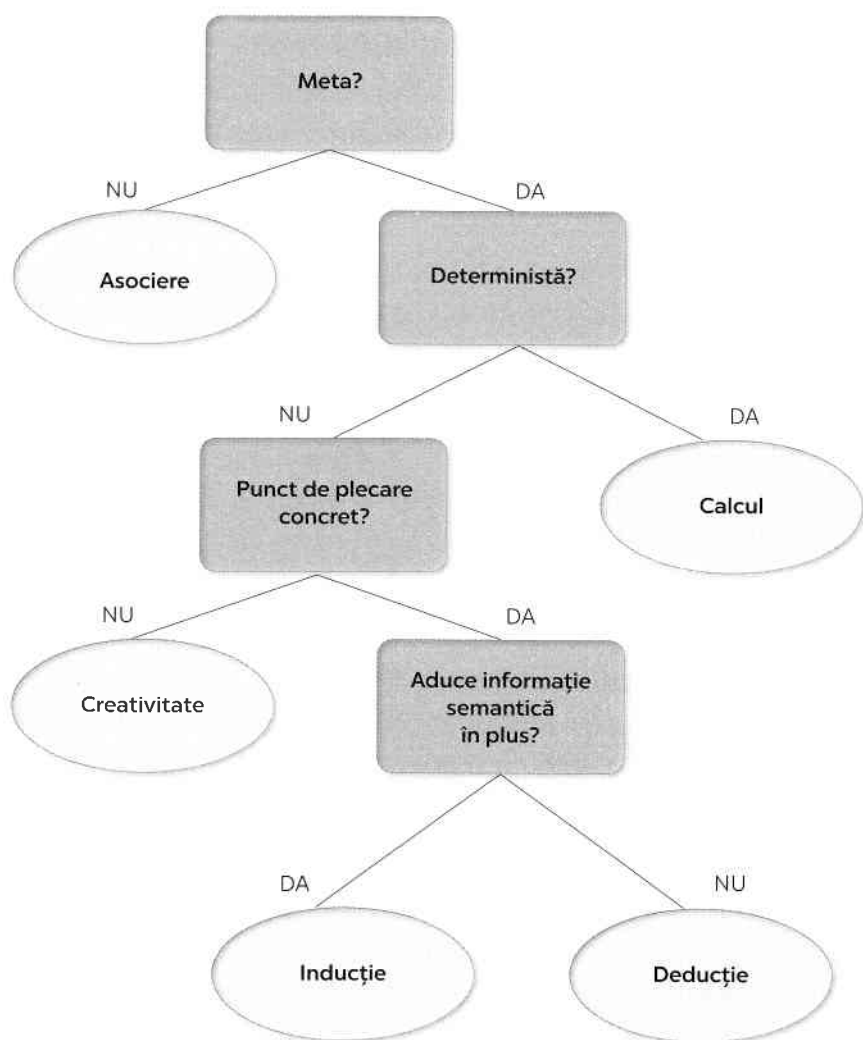

Figura 2: Taxonomia gândirii propusă de Philip Johnson-Laird

De la studierea gândirii logice la cea a erorilor cognitive iraționale

Cum se întâmplă în majoritatea disciplinelor, psihologia gândirii a trecut printr-o amplă evoluție, atât conceptuală, cât și metodologică, de la începuturile ei din Școala de la Würzburg, cu profesorul Oswald Külpe (1862–1915), la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Dacă ar trebui să o rezumăm într-o frază, am putea spune că a ajuns de la presupunerea că suntem raționali și studierea gândirii logice la descoperirea că raționamentele noastre se ghidează după mai multe erori cognitive iraționale.

În această evoluție istorică a psihologiei gândirii, cercetările s-au centrat pe trei mari subiecte de bază, care sunt la rândul lor strâns legate între ele:

- Competența.
- Erorile cognitive.
- Conținutul și contextul.

Problema competenței a fost cea care a prezentat tradițional cel mai mult interes în studierea gândirii. Concret, dacă raționamentele noastre se adaptează sau nu la un criteriu sau la o teorie normativă. Teoriile normative specifică și definesc cum trebuie să fie raționamentele valide și logice și cum am putea lua decizii mai bune. A dispune de teorii normative este foarte important, pentru că ne oferă repere și termeni de comparație ideali față de care putem pune în contrast, evalua și înțelege modul real de gândire al persoanelor. În cazul